

EEN ONMACHTIGE KONING IN EEN ROERIGE TIJD

Wervelende en filmwaardige biografie over Filips II

Geoffrey Parker wordt beschouwd als dé kenner van Filips II. In 2014 verscheen in Engeland zijn *Imprudent King. A New Life of Philip II*, waarvan nu ook een Nederlandse vertaling is. In 2012 won Parker de Dr. A.H. Heinekenprijs 2012 voor Historische Wetenschap.

Filips II (1527-1598) is voorbestemd om veel meer te erven dan Spanje alleen: delen van Europa – met onder meer de Nederlanden –, de Caraïben, de naar hem vernoemde Filipijnen en landen in Afrika en Amerika: ‘een rijk waarin de zon nooit ondergaat.’ Omdat zijn vader Karel V meestal lang van huis is vanwege oorlog of regeringszaken, brengt hij zijn kinderjaren grotendeels door met zijn moeder Isabella van Oostenrijk. Naast haar en tal van bedienden zijn er speciaal voor hem aan het hof ‘een leraar (*maestro*) om hem de letteren en goede manieren te onderwijzen, en een gouverneur (*ayo*) om hem militaire en hoofse oefening te geven’.

JACHTQUOTUM

Filips toont vooral een ‘vroegtijdige godsdienstige toewijding’, wat ook geldt voor de klassieke talen. Het schijnt dat hij op jonge leeftijd al werken van Homerus in de oorspronkelijke taal leest. Van de meeste andere vakken, met name Frans, bakt hij niet veel. In de vechtsporten daarentegen excelleert hij. ‘Zijne Hoogheid is de beste zwaardvechter aan dit hof.’ Ook jaagt hij graag, zozeer zelfs dat het op een gameverslaving van onze leerlingen lijkt. ‘De frequente aankopen van kruisbo-

gen, pijlen en werpspiesen door de thesaurier van zijn hofhouding getuigen van de toenemende bekwaamheid van Filips in het doden van dieren in de koninklijke parken.’ Ja, men is zelfs genoodzaakt ‘een wekelijks quotum vast te stellen van elke soort die Filips mocht doden’.

Dan gebeurt er in zijn jonge leven het ergste wat een kind kan overkomen: drie weken voor hij twaalf wordt, sterft zijn moeder. Karel V gaat, voor zover hij er tijd voor kan vrijmaken, zelf met ‘het klaarstomen van zijn erfopvolger’ aan de slag. Zoals het veel vaders betaamt, bekritiseert hij ►

Gert Moleman is gepensioneerd docent geschiedenis, amateur-historicus en neerlandicus.

Filips op een portret uit 1580 door een onbekende kunstenaar. National Portrait Gallery, Londen.

het gedrag van zijn zoon; hij is in zijn ogen niet serieus genoeg. De keizer berispt hem in het bijzonder voor 'het zo veel tijd doorbrengen met "hofnarren" en "zotten"'. Als een moderne vader snijdt de keizer in een gesprek onder vier ogen het onderwerp seksualiteit aan, want 'spoedig zult u getrouwd zijn'. En inderdaad, op zestienjarige leeftijd treedt Filips in het huwelijk. Zijn bruid is zijn even oude en volle nicht van twee kanten, Maria Manuela van Portugal. Voor de huwelijksnacht adviseert zijn vader hem zich seksueel te beheersen en buitengewone inspanningen te vermijden 'omdat het vaak kan leiden tot zulke zwakte dat het de voortplanting verstoort en zelfs de dood tot gevolg kan hebben...' Van de echtverbintenis kan Filips maar kort genieten. Na twee jaar sterft zijn geliefde in het kraambad. Haar zoon, Don Carlos, blijft wel in leven. De dertien jaar oudere koningin Maria Tudor van Engeland volgt Maria Manuela op en wordt zijn tweede vrouw. Als koning van Engeland omarmt hij met haar een belangrijke bondgenoot. In 1555, drie jaar voor Karel V overlijdt, mag

Filips II zich ook Heer der Nederlanden noemen, een jaar later koning van Spanje.

PERFECTIONIST

Tijdens zijn koningschap profileert Filips zich als workaholic, perfectionist, controlfreak en bureaucraat. De heilige overtuiging dat de 'Voorzienigheid' hem als soeverein vorst heeft uitverkoren, manifesteert zich in een niet aflatende plichtsbetrachting. Permanent gesteund door dertien adviesraden en een comité wil hij van alles wat er in zijn rijk gebeurt – al is het nog zo triviaal – op de hoogte zijn. Omdat zijn imperium meer dan vijftig miljoen onderdanen telt en er zich 'een stortvloed van problemen' voordoet, verschijnt er dagelijks een 'lawine van stukken' voor kennisneming, ondertekening en/of beantwoording op zijn bureau. 'Op deze wereld heeft u nooit iemand gezien die zo hard werkt; hij bracht geen uur in ledigheid door, maar was altijd bezig met papieren, memoranda en zaken,' wordt op zijn begrafenis gezegd. Vaak put een werkdag hem uit en treedt er vertraging in de besluitvorming en uitvoering op. Ook kerkelijke

zaken regelt hij. Aanstellingen van hoge en lage geestelijken moeten zijn fiat krijgen, wat soms tot een botsing met de paus leidt.

Filips lijkt ogenschijnlijk nog roomser dan zijn rivaal in Rome, waardoor ook de praktiserende kant van zijn geloofsbeleving de nodige tijd in beslag neemt. Dagelijks bezoekt hij de mis en hij slaat geen devote plechtigheid over. Verder trekt hij zich regelmatig terug in een klooster voor het houden van een retraite. En dan is er nog de belangrijkste geloofsmissie: de verdediging en bescherming van de katholieke kerk. Hartstochtelijk trekt hij ten strijde tegen ketterij en zonder enige compassie 'ondersteunt' hij de inquisitie 'krachtig' in het uitvoeren van haar werk. Tijdens zijn korte koningschap in Engeland worden daar 284 protestanten verbrand. In de Nederlanden leidt het tot ongeveer hetzelfde aantal slachtoffers. Enige blijk van medelijden of empathie? Als de Franse ambassadeur hem tijdens een audiëntie over de slachtpartij tijdens de nacht van de Hugenoten vertelt, toont hij 'tekenen van uitbundig genoegen en voldoening'.

Filips II genoot van de jacht. Hij ging vaak jagen in Aranjuez. Zo'n jachtpartij is hier uitgebeeld door Juan Batista Martinez del Mazo. Olieverf, ca. 1635, Museo Nacional del Prado, Madrid.

KETTERPROCESSEN

Als persoon ten slotte kan van Filips worden gezegd dat hij een 'dwangmatige reiziger' is met telkens terugkerende verplaatsingen tussen zijn residenties, waaronder in zijn tijd het grootste paleis, El Escorial, dat hij mee heeft helpen ontwerpen en dat een wereldwonder wordt genoemd. De maaltijden met ongeveer twee kilo vlees per dag en een beetje groente en fruit kennen weinig variatie. Maar echt saai is de vorst nu ook weer niet. Graag woont hij spektakelstukken en stierenvechten bij. Van seks is hij evenmin vies, gezien de bastaardkinderen die hij her en der verwekt. Die zonen en dochters laat hij overigens niet aan hun lot over. Trouwens, ook de buiten-echtelijke kinderen van zijn vader doen het goed. Margaretha van Parma benoemt hij tot landvoogdes van de Nederlanden en zijn halfbroer Don Juan geeft hij alle gelegenheid carrière te maken. Zijn tweede en kinderloze huwelijk met Maria Tudor behoort snel tot het verleden. Zij overlijdt in 1558. Haar overlijden plaatst hem voor een dilemma: wel of niet trouwen met haar zuster Elizabeth, de nieuwe koningin van Engeland. Na enige maanden lobbyen wijst zij hem af. De verloofde van zijn zoon Don Carlos, de veertienjarige Isabella van Frankrijk, is het alternatief. Hij

verliest weliswaar zijn invloed op de katholieke kerk in Engeland, maar met Frankrijk als bondgenoot verstevigt hij zijn positie op het continent. Zijn diepste wens, een terugkeer naar Spanje, kan hij zich dus veroorloven. Bovendien beginnen de protestanten daar voet aan de grond te krijgen, met een toenemend aantal ketterprocessen tot gevolg. Dat hij ook in zijn thuisland geen mededogen toont, laat hij horen bij een autodafe in Valladolid, waar de verbranding van geloofsafvalligen de apotheose is. 'Ik zou het hout aandragen om mijn eigen zoon te verbranden als hij net zo verdorven was als u,' bijt hij een van de slachtoffers toe.

ZWAAR WEER

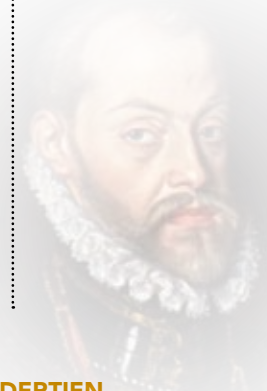
Slaagt Filips erin in eigen land de heterodoxie uit te roeien, in de Nederlanden gaat het er anders aan toe. Daar raakt hij de controle langzaam maar zeker kwijt. Daarnaast is hij nog altijd verwikkeld in een oorlog met Turkije – een erfenis van zijn vader. In 1565 draait de strijd voor de Tunesische kust zelfs uit op een regelrechte ramp als de vloot van de Heilige Liga met voornamelijk zijn manschappen de Slag van Djerba verliest. De nederlaag dwingt Filips 'de Spaanse veteranen' uit het noorden naar het Middellandse Zeegebied te dirigeren. Hij hoopt en bidt dat de aderla-

ting de protestanten in de Lage Landen niet in de kaart speelt. 'God geve dat iedereen daar nu zal inzien met hoeveel liefde en sympathie ik hun zaken behartig, want om hen gunstig te stemmen doe ik nu iets wat naar ik vrees ten zeerste in mijn nadeel zal zijn.' In de Nederlanden is echter nog meer aan de hand dan alleen ketterij. Men beleeft er een uitzonderlijk strenge winter en Denemarken en Zweden zijn met elkaar in oorlog met desastreuze gevolgen voor de handel, de werkloosheid en de broodprijs. Daardoor nemen de spanningen toe. Wat er verder gebeurt, is op school al onophoudelijk verteld: de tweehonderd edelen die Margaretha van Parma een smeekschrift aanbieden, de hagenpreken, de Beeldenstorm, de komst van Alva, de onthoofding van Egmond en Hoorne en Willem van Oranje, die de dans ontspringt. Ook privé belandt Filips in zwaar weer. Na acht jaar huwelijk sterft Isabella en meer dan zijn vorige eega's dompelt zij hem in rouw.

'PERMANENT GESTEUND DOOR DERTIEN ADVIESRADEN EN EEN COMITÉ WIL HIJ VAN ALLES WAT ER IN ZIJN RIJK GEBEURT – AL IS HET NOG ZO TRIVIAAL – OP DE HOOGTE ZIJN'

De twee jonge dochters die zij hem heeft geschonken zijn nu nog zijn enige troost 'die mij is overgebleven, sinds Onze Heer mij het gezelschap van hun moeder heeft ontnomen'. Don Carlos, inmiddels 23 jaar, completeert de tragedie. 'Lichamelijk gehandicapt' en 'geestelijk onvolwassen' – vermoedelijk veroorzaakt door endogamie binnen het Habsburgse Huis – lijkt hij ongeschikt zijn vader te zijner tijd op te volgen. Als Carlos zijn oom Don Juan probeert te vermoorden en probeert te vluchten, sluit ►

El Escorial is Filips grootste residentie, die hij mede zelf heeft ontworpen.
Foto: Turismo Madrid Consorcio Turístico.

Filips hem op. Na een hongerstaking sterft zijn zoon een paar maanden later. In de Nederlanden lijkt de situatie na 1568 zich weer enigszins ten goede te keren. Alva verovert Mechelen, Zutphen, Naarden en Haarlem en voert de Tiende Penning en de Raad van Beroerte in. Maar de euforie verdwijnt snel, want met het uitpersen en bloedvergieten wakkert de ijzeren hertog de opstand juist aan. Filips stuurt als

'MET EEN VAGE BELOFTE HERSTELT FILIPS DE RUST EN ORDE, WAARNA DEPORTATIE VAN DE ETNISCHE BEVOLKING VOLGT EN NEGENTIGDUIZEND MENSEN OMKOMEN DOOR HONGER, KOU EN VERDRINKING'

vervanger Requesens die de gehate belasting en 'de bloedraad' afschaft; ook kondigt hij een generaal pardon af. Maar ook dit zet geen zoden aan de dijk. Niet goedschiks, dan maar kwaadschiks. Vandaar het rigoureuze plan van de nieuwe landvoogd alle dorpen en velden in brand te steken en het land te verwoesten en mocht dat niet baten, het opstandige gebied te inunderen. Maar Filips ziet hier om praktische redenen van af. Inmiddels constateert hij dat het vinden van een directe en permanente oplossing voor het Nederlandse probleem is uitgegroeid tot 'de grootste en belangrijkste zaak, waarvoor ik me gesteld zie'. Ook het vervolg vrolijkt hem niet op: denk aan de Spaanse Furie, de Pacificatie van Gent, de Val van Antwerpen, halfbroer Don Juan, die ook in de Nederlanden de scepter zwaait zonder het tij te keren, een aantal Unies die de strijdende partijen sluiten, een gewonnen en verloren veldslag en de aanslag op Willem van Oranje – Filips doet voor de familie van de moordenaar aan financiële nazorg...

BANG VOOR COUPS

Voor een kortstondige boost zorgt een spectaculaire overwinning in 1571 bij Lepanto ('de grootste sinds Mozes de Rode Zee spleet') in de strijd tegen de Ottomanen. Daarmee voorkomt de Liga een invasie. Niet lang daarna echter valt de alliantie uiteen en moet Filips opnieuw oppassen voor islamisering van zijn rijk. Maar er is geen kans op succes, want op de Noordzee kapen de Engelsen een Spaans schip met geld, dat bestemd is voor de Nederlanden, wat tot een oorlogsverklaring leidt. Filips voelt zich nu zo sterk dat hij plannen smeedt om Engeland te veroveren en er de katholieke Maria Stuart op de troon te zetten. Maar het klaarmaken van een vloot en het voorbereiden van een invasie vergen meer tijd dan gepland. Bovendien dreigt er een bankroet en luistert hij naar het advies om streng te bezuinigen. Er volgt een vrede met zijn ex-schoonzus, iets wat hem enige financiële lucht geeft. Maar ook in eigen land is het niet meer rustig. De Moren van Granada komen in opstand. Met een vage belofte herstelt Filips de rust en orde, waarna deportatie van de etnische bevolking volgt en naar schatting negentigduizend mensen door honger, kou en verdrinking omkomen. De sluwe en wrede kant van zijn karakter komt ook in een aantal privévoorvallen naar boven. Zo laat hij baron Montigny, de broer van graaf van Hoorne, die naar Madrid is afgereisd om concessies voor de Nederlanden te bedingen, arresteren, gevangennemen en zonder procesvoering wurgen (aan de garrote). Ook van een paar andere personen ontdoet hij zich op slinkse wijze, want net als de meeste despoten is Filips achterdochtig van

aard en bang voor coups. De laatste twee decennia in Filips' leven brengen vrijwel uitsluitend ellende. Allereerst is er in 1580 het overlijden van zijn vierde vrouw, Anna van Oostenrijk, die 22 jaar jonger is. En van de zes kinderen die zij hem schenkt, blijft alleen Filips over, die hem zal opvolgen als Filips III. Verder bereikt de relatie met Engeland wederom een dieptepunt, wanneer Sir Francis Drake met zijn expeditieleger Galicië plundert en zijn verwoestende tocht op de Spaanse eilanden voortzet. De schendingen schreeuwen om wraak. Aangemoedigd door een nieuwe paus die om zich te onderscheiden 'een of andere uitzonderlijke onderneming' hoog op de verlanglijst heeft staan, en ook omdat volgens raadgevers de aanval de beste remedie is, richt Filips opnieuw zijn vizier op Engeland voor een

Filips trouwt op zestienjarige leeftijd met Maria Manuela van Portugal, dan even oud en zijn volle nicht. Ze sterft twee jaar later in het kraambed. Museo Nacional del Prado, Madrid.

landing. Weliswaar bereikt de Armada ('de grootste vloot sinds de schepping van de wereld') na een lange voorbereidingsperiode de Engelse kust, maar logistiek gezien stapelen de fouten zich op, waarna het 'meesterplan' op een totale mislukking uitdraait. Tijdens 'de grootste ramp die Spanje in meer dan zeshonderd jaar heeft getroffen' vergaat een derde van de schepen en duizenden manschappen sneuvelen of verdrinken.

WERK VAN GOD

Weer verkeert Spanje op het randje van faillissement; de koning zelf gaat mentaal en moreel nog net niet ten onder. 'En als God ons geen wonder zendt (en dat is wat ik van Hem hoop te krijgen), hoop ik te sterven en naar Hem toe te gaan voordat dit gebeurt – en dat is waarvoor ik bid, om niet zoveel ongeluk en schande te hoeven zien,' jammert hij. Maar hij krabbelt weer overeind en ook laat hij zich maar wat graag door zijn adviseurs wijsmaken dat het echec het werk van God is geweest. 'Zijn Goddelijke Majesteit' heeft toegestaan dat 'een stel verdoemde zielen als de Engelsen zo'n grote plaag en bestraffing konden toedienen aan Spanje en aan Filips in het bijzonder'. Verder wordt de koning voorgehouden, dat er aan elk

gevolg een oorzaak voorafgaat. Die heeft hij snel gevonden in de 'openbare zonden en schandalen' (...) 'door vooraanstaande lieden' begaan, 'die een goed voorbeeld zouden moeten geven'. Hij wijst direct een zondebok aan, want met een van zijn ex-raadgevers, die vertrouwelijkheden in verschillende brieven naar buiten heeft gebracht, heeft hij nog een appeltje te schillen. Die klaagt hij aan voor een moord waaraan hij zelf ook medeplichtig is geweest. Hij slaat meteen een dubbelslag: het proces leidt de aandacht van zijn falen in de strijd om Engeland af en de rechtbank kan door marteling een bekentenis loskrijgen die geruchten en speculaties over betrokkenheid van de koning bij de liquidatie doet verstommen. Geen van beide lukt optimaal. Vooral vervelend is dat het slachtoffer na een tweede en strengere veroordeling uit de gevangenis ontsnapt en naar Frankrijk weet te vluchten. Aan het eind van zijn leven is Filips incontinent, heeft hij last van jicht en overal op zijn lichaam zitten pijnlijke open zweren. Ook is hij bang voor het vagevuur. Met de crucifix van zijn ouders in de handen sterft hij. Ik weet niet of er een dramaserie over Filips II bestaat. *Filips II. Onmachtig koning* van Geoffrey Parker lijkt me zeer geschikt

als basis voor de productie. Ik denk dat de verwikkelingen rond de monarch en thema's als geboorte, dood, liefde, haat, list, bedrog, vreugde, verdriet, schuld, boete, oorlog en vrede veel kijkgenot zullen verschaffen en dat de kijkcijfers hoog zullen zijn. Maar ook de biografie zelf is zonder meer de moeite waard. Misschien dat de Spaanse koning de geschiedenis is ingegaan als saai en kleurloos, zijn leven en de eeuw waarin hij leeft, zijn dat allerm minst. De auteur, hoogleraar geschiedenis aan de Ohio State University, begon in de jaren zestig van de vorige eeuw al met zijn bronnenonderzoek. Informatie haalde hij vervolgens uit een paar duizend brieven, memoranda en documenten, die nog niet zo lang geleden uit een archief zijn vrijgekomen. In heldere taal heeft hij er een schitterend en een zeer leesbaar verhaal van gemaakt. Docenten die hun kennis over de zestiende eeuw willen bijspijkeren, zullen behalve leerzame ook aangename uren beleven aan de lijvige, vijfdelige levensbeschrijving! ■

Vader en zoon: Karel V links en Filips II rechts. Antonio Arias Fernández, Museo Nacional del Prado, Madrid.

FILIPS II. ONMACHTIG KONING, Geoffrey Parker (Veen Media, Amsterdam 2015), 512 blz., € 34,99